

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління
та національної безпеки
Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного
управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

КУЧИНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ВАЛЕРІЙОВИЧ

(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК: 353.2: 354
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

МЕХАНІЗМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»

(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавр

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

О. В. КУЧИНСЬКИЙ

(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи:
ДАЦІЙ Надія Василівна
(прізвище, ім'я, по батькові)
д. держ.упр., професор
(науковий ступінь, вчене звання)

Висновок кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

за результатами попереднього захисту: **КУЧИНСЬКИЙ Олександр Валерійович** допущений до захисту

Протокол засідання кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління № ____ від « ____ » _____ 2025 р.

Завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

(к.е.н., професор
(науковий ступінь, вчене звання))

(підпис)

Валентина ЯКОБЧУК
(власне ім'я, прізвище)

« ____ » _____ 2025 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти **КУЧИНСЬКИЙ Олександр Валерійович** захистив
(прізвище, ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:
сума балів за 100–бальною шкалою _____
за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Анастасія ПРУТ
(власне ім'я, прізвище)

АНОТАЦІЯ

КУЧИНСЬКИЙ О.В. Механізми демократизації публічного управління в Україні. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавр за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» – Поліський національний університет, Житомир, 2025.

Розкрито теоретичні підходи до механізмів демократії та їх внеску у розвиток демократичної теорії публічного управління. Проаналізовано механізми демократизації публічного управління. Розроблено напрями розвитку механізмів взаємозв'язку цифровізації та демократизації публічного управління.

Ключові слова: демократизація, інформаційно-комунікаційні технології, електронна участь громадян, ефективне управління, механізми, модернізація, публічна влада, публічне управління, цифрові технології.

ANNOTATION

KUCHYNSKYI O. Mechanisms of democratization of public administration in Ukraine. – Qualification work on manuscript rights. Qualification work for obtaining a bachelor's degree in specialty 281 «Public management and administration» – Polissia National University, Zhytomyr, 2025.

Theoretical approaches to the mechanisms of democracy and their contribution to the development of the democratic theory of public administration are revealed. The mechanisms of democratization of public administration are analyzed. The directions of development of mechanisms of interrelation of digitalization and democratization of public administration are developed.

Keywords: democratization, information and communication technologies, electronic participation of citizens, effective management, mechanisms, modernization, public authority, public administration, digital technologies.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. МЕХАНІЗМИ ДЕМОКРАТІЇ ТА ЇХ ВНЕСОК У РОЗВИТОК ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	7
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	13
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	20
ВИСНОВКИ	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	28
ДОДАТКИ	33

ВСТУП

Актуальність дослідження. Висловлюються припущення про те, що цифрова демократія незамінна для майбутнього демократії. Сама цифровізація повсякденного життя підвищує вимоги до демократії. Цифровізація трансформує політику, суспільство і демократію. У цьому актуалізується питання, пов'язані з тим, як у епоху цифрових технологій змінюється сама демократія. Водночас оцінка цього впливу є непростим завданням. Очевидно, що будь-який фактичний вплив цифрових технологій на розвиток демократії, цифровізація повсякденного життя збільшує вимоги до демократії.

Величезний потенціал цифрових технологій мимоволі підштовхує до висновку, що цим технологіям властиво щось демократичне за своєю суттю. У цьому контексті в науковій літературі аналізуються цифрові можливості для розвитку та просування демократії. Використання цифрових платформ у демократичному управлінні значно підвищує участь громадян та їх інтерес до публічного управління.

Дослідження, що розкривають проблематику цифрових технологій у системі відтворення владних інститутів, впровадження цифрових технологій у практику публічного управління представлені працями: Є. Бородіна, Н. Грицяк, О. Дикань, Ю. Крихтіної, Н. Новіченко, А. Семенченко, Д. Спасібова, В. Трухманова та ін.

Метою дослідження є розробка теоретичних підходів та практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів демократизації публічного управління в Україні.

Завдання кваліфікаційної роботи представлені:

- розкрити теоретичні підходи до механізмів демократії та їх внеску у розвиток демократичної теорії публічного управління;
- проаналізувати механізми демократизації публічного управління;
- розробити напрями розвитку механізмів взаємозв'язку цифровізації та демократизації публічного управління.

Об'єкт дослідження виступає процес демократизації публічного управління.

Предмет дослідження є механізми демократизації публічного управління в Україні.

Методи дослідження: при розгляді різних концепцій взаємодії держави та суспільства ми звертаємося до методів концептуального та порівняльного аналізу, методів класифікації та періодизації. Концептуальна основа роботи є інтеграцією дискурсивного інституціоналізму, використовуються елементи порівняльної методології.

Практичне значення кваліфікаційного дослідження полягає в отриманні нового знання, яке може бути використане в роботі органів публічної влади та управління, забезпечуючи необхідний рівень наукової обґрунтованості при ухваленні рішень у сфері розвитку цифрової демократії.

Апробація результатів дослідження. Положення та висновки дослідження представлені на конференціях, а саме: 1) Всеукраїнська конференція з міжнародною участю «Розбудова доброчесності та комплаєнсу в Україні: виклики і перспективи євроінтеграції». Напрямок дискусій: «Інформаційна складова в діяльності органів державного управління: баланс між прозорістю і безпекою», 27.03.2025 р. м. Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського; 2) XXV Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє», Секція: публічне управління та адміністрування, 25 квітня 2025 року, м. Харків, Національний університет цивільного захисту України

Структура та обсяг роботи. Робота складається із анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг роботи складає: 37 сторінок, список джерел складає – 36 дж.; додатки – 5 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

МЕХАНІЗМИ ДЕМОКРАТІЇ ТА ЇХ ВНЕСОК У РОЗВИТОК ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Технології відіграють важливу роль різних аспектах життя сучасного соціуму, включаючи її публічний вимір. Більше того, використання цифрових технологій нині вже не є предметом дискусій (що мало місце на ранніх етапах розвитку цифрових технологій) та розглядається як факт. Разом з тим, дослідники стурбовані оцінкою впливу нових технологій на різні аспекти життя соціуму, включаючи політику як її невід'ємну частину [30; 32].

Цифрові технології відкривають нові можливості для різних форм політичної діяльності та участі. Тому, сьогодні багато дослідників [17; 18] зосереджують свою увагу на вивченні взаємозв'язку цифрових технологій та політики. Частина дослідників вважають, що за допомогою цифрових технологій «демократія зміцнюватиметься та розвиватиметься» [11, с. 130]. Інші дослідники наполягають на тому, що існує мало доказів того, що «цифрові технології стимулюють інтерес до політики та управління та підвищують якість політичної участі та демократії загалом» [13, с. 24]. Проте, у різних галузях публічної політики можна знайти дедалі більше прикладів використання цифрових інструментів. Термін «цифрова демократія» став найчастіше використовуватися дослідниками [8; 11], які опікуються питаннями впливу цифрових технологій на політичний процес. Цифрова демократія – це «один з механізмів, в якому взаємозв'язок між політикою та новими технологіями визнається та стає об'єктом наукового інтересу та відповідних теоретичних та прикладних досліджень» [11, с. 132].

В процесі розвитку та поглиблення елементів цифровізації та реалізації різних ініціатив цифрової демократії, усвідомлення їх широких інструментальних можливостей, дослідження фундаментальних основ цифрової демократії та її зв'язку з центральними теоретичними принципами демократії необґрунтовано відходить на другий план.

У цьому контексті особливо важливо досліджувати взаємозв'язок між новими технологіями і демократією з теоретичної точки зору. Необхідно проаналізувати, зокрема, фундаментальні демократичні процеси, як-от участь, електронне голосування, які опосередковуються цифровими технологіями. Механізм цифрової демократії робить внесок як у демократичну теорію, так і в розуміння функціонування демократичної публічної системи в цифрову епоху.

Досліджуючи питання співвідношення, демократія та цифрової демократії в ЄС, О. Кивлюк О [4] підкреслює, що ні тієї, ні іншої фактично ще не існує. Використання ним слова «поки» передбачає, що існує потенціал для подальшої демократизації ЄС і що, можливо, така «демократизація передбачатиме широке використання цифрових технологій» [4, с. 24].

Нам є важливим вказати тут на принципову, з нашої точки зору, відмінність. Якщо ідеал демократії, як якась ідеальна теоретична конструкція, може бути описаний, це поки що не можна зробити для цифрової демократії. Стрімкий розвиток цифрових технологій не дозволяє навіть гіпотетично сформулювати потенціал їхнього впливу на демократію, як і потенціал зворотного впливу (який дуже рідко виступає об'єктом наукової рефлексії).

В останні роки, коли стали очевидними як великі можливості цифрових технологій для розвитку демократії, так і високі ризики їх використання, питання, пов'язані з впливом цифрових технологій на розвиток демократії, звелися до питань про те, чи демократії зможуть пережити цифрові технології та чи зможуть вижити без них (Додаток А).

Зазначимо, що визначення того, які політичні сфери включені до концепції «цифрової демократії», викликає безліч проблем та дискусій. Незважаючи на те, що в останні роки цифрова демократія все частіше стає об'єктом дослідження науковців, сама концепція не є суворою та закінченою, досі відсутня консенсус щодо визначення цифрової демократії.

Термін «цифрова демократія», у найзагальнішому вигляді, передбачає наявність потенціалу цифрових технологій у розвитку та зміцненні демократії. Він охоплює, як правило, електронне голосування та цифрову участь (Додаток

Б). Так, К. Андросович концептуалізує механізми цифрової демократії як «сукупність спроб практикувати демократію без обмежень часу, простору та інших фізичних умов, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології» [1, с. 114]. За такого підходу до інтерпретації цифрової демократії вона [35] фактично зводиться до короткострокових дій. Це значною мірою сприяло спрощенню та девальвації ідеї цифрової демократії та розумінню її як «кляцання миші» [16]. Таким чином, «кляцання миші», що часто критикується, зводить політичну участь до мінімальних зусиль у кілька кліків. Однак, невеликі дії за участю також мають велике значення, оскільки знижений поріг політичних дій розширює коло людей, які бажають зробити свій внесок.

Крім того, неявно мається на увазі бінарність (взаємовиключний характер між онлайн та офлайн практиками) між онлайн-взаємодією та фізичними умовами, які ймовірно обмежують таку взаємодію. Фізичність матеріального «реального світу» необґрунтовано протиставляється кіберпростору як сфері демократичної практики.

Щодо політичних процесів, включаючи участь, які аналізуються в рамках механізмів цифрової демократії, К. Лукач обмежує рамки обговорення, який виділяє чотири основні сфери [18]. Перша сфера стосується електронної бюрократії та передбачає всі види дій, які спрямовані на вирішення адміністративних питань. Друга сфера пов'язана із наданням інформації. Третя сфера досліджує процедури прямої демократії, включаючи, наприклад, онлайн-обговорення, електронне голосування та онлайн-референдуми. Останній аспект електронної демократії пов'язаний із створенням, підтримкою та зміцненням спільнот та громадянського суспільства.

На наш погляд, основне протиріччя, що лежить в основі цифрової демократії, пов'язане з невизначеною роллю цифрових технологій у розвитку демократичних інститутів, практики політичної участі та з такою самою невизначеною роллю демократії у розвитку цифрових технологій.

Завдання концептуалізації механізмів цифрової демократії великою мірою утрудняється також тим, що сама демократія виступає відкритою

системою, що є у процесі постійного розвитку та зміни. Її динаміка, з одного боку, зумовлена суперечливими принципами, інтерпретаціями та прагненнями, властивими найдемократичнішій ідеї, демократичному ідеалу, з іншого боку, на цю динаміку впливають нові можливості та практики, що забезпечуються використанням цифрових технологій. Таким чином, можна сказати, що комплекс складних проблем та протиріч цифрової демократії виявився для неї вродженим, природним чином, набутих нею від демократії, багато проблем та протиріч у розвитку якої так і залишилися досі не вирішеними.

Таким чином, цифрова демократія являє собою феномен, що динамічно розвивається, вбирає в себе дві галузі, що розвиваються: розвиток демократії і цифрові технології (використання цифрових технологій у публічній політиці та управлінні). Цифрова демократія – це поняття, навантажене публічними складовими. З історичної точки зору, це новітня модель, яка прийшла на зміну електронній демократії чи теледемократії.

Сфери демократичних змін, що забезпечуються перевагами використанням цифрових технологій, як правило, передбачають зміни у ролях органів публічної влади та громадян; зміни, що відбуваються у громадській сфері; зміни у процесах політичної участі; зміни у правах (Додаток В).

Ініціативи цифрової демократії мають на меті досягнення більшої чуйності та прозорості політичних процесів. Надання громадянам можливості безпосередньо взаємодіяти з органами публічної влади та управління за допомогою використання цифрових технологій, спрощення та оптимізація цієї взаємодії внаслідок їх використання дозволяє добитися більшої чутливості політики та управління до потреб громадян. Переосмислення уряду як цифрової платформи [30, с. 14] має на меті «досягнення горизонтальних форм громадянського співробітництва для реалізації загального блага». У більшості цих проєктів громадяни більше не сприймаються як виборці. Вони стають співсуб'єктами публічного управління, беручи активну участь у процесах прийняття рішень [19, с. 75].

Деякі вчені концептуалізують електронний уряд як шлях до цифрової демократії. Ключове питання щодо співвідношення електронного уряду та цифрової демократії по суті зводиться до питання про те, чи є електронний уряд і цифрова демократія у прямій залежності, чи ні.

Для опису зміни відносин між громадянами і органами публічної влади та управління були введені різні терміни, такі, як електронний уряд, електронне управління та цифрова демократія. У всіх аспектах діяльності урядової організації, М. Розумний визначає цифрову демократію як «Використання інформаційних технологій у демократичних процесах» [28, с. 208]. Це широке тлумачення використовується для того, щоб показати, що використання цифрових технологій не має на увазі будь-якої конкретної форми демократії.

При визначенні електронного уряду та цифрової демократії ми зазвичай зустрічаємося з групами ухвал.

Перша група дослідників визначає електронний уряд як надання державних послуг за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволяє надавати традиційні послуги новими та ефективнішими способами.

Друга група дослідників розширила визначення електронного уряду, під яким, фактично, розуміється цифрова демократія. Електронний уряд виступає «як спосіб, що дозволяє урядам використовувати найінноваційніші інформаційні та комунікаційні технології, щоб надати громадянам і підприємствам більш зручний доступ до урядової інформації та послуг, покращити якість цих послуг» [5, с. 30], як показано у (Додатку Д).

Деякі вчені [10; 31] визначили цифрову демократію як етап електронного уряду. Нарешті, третя група вчених формулює ширшу концепцію цифрової демократії проти електронним урядом. При такому підході електронний уряд і цифрова демократія виявляються злитими докупі, будучи «одною частиною головоломки цифрової демократії» [31]. Крім соціальних, політичних та технологічних аргументів на користь електронного уряду, вчені часто обговорюють електронний уряд як посилення демократичного процесу. Ініціативи електронного уряду можуть підвищити ступінь та якість участі

громадян. З погляду поступової еволюції, електронний уряд впливає на демократію участі [29].

Багато держав, які зробили ставку на швидке та комплексне впровадження електронного уряду, водночас зіткнулися із серйозними труднощами у комунікації з громадянами. Саме собою зосередження уваги цифрової комунікації не призводить до цифрової демократії. Більше того, у багатьох випадках цей процес супроводжується розчаруванням та опором з боку громадян.

Цифрові платформи виступають як монополісти, здійснюють збір та аналіз даних. Таким чином цифрова демократія сприяє виникненню нових джерел влади. При цьому відносини між публічною владою та цифровими платформами визначаються комплексом протиріч у частині спроб здійснення взаємного контролю, використання інформації та баз даних, що істотно впливає на демократичний процес, підриваючи його сутність.

Незважаючи на те, що права та можливості громадян за допомогою цифрових технологій суттєво розширюються, на практиці вони виявляються під тиском з боку цифрових платформ, заснованих на даних, крім того, існує велика спокуса для органів публічної влади маніпулювати цифровими технологіями, розширюючи наглядові повноваження держави.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Одна з проблем, що стоять перед наукою державне управління, пов'язана з дослідженням політичної поведінки громадян у контексті нової публічної реальності, що характеризується, зокрема, розвитком та поглибленням цифрових технологій, їх стрімким проникненням у різні сфери життя соціуму.

Цифрове суспільство принесло з собою нові форми публічної участі, в яких різні типи участі створюють нові морфології, де онлайн- і офлайн-режими є співіснуючими, породжуючи таким чином нові моделі поведінки. «Публічна сфера, адекватна демократичній державі, залежить як від якості дискурсу, так і кількості участі» [9, с. 41].

З метою досягнення наукової суворості поняття цифрової демократії має бути розмежоване з поняттям електронної участі. Якщо цифрова демократія фокусується на макрорівні політики, то електронна участь фокусується на мікрорівні. Зрозуміло, обидва рівні пов'язані один з одним, оскільки електронна участь значною мірою залежить від можливостей участі, які забезпечують відповідні моделі цифрової демократії.

Спільним місцем визначень цифрової участі, які у науковій літературі, є вказівкою використання інформаційних і комунікаційних технологій з метою залучення громадян до процесу прийняття рішень та надання адміністративних послуг [33]. Раніше ми вже згадували, що іноді електронна участь розглядається як сфера електронного уряду (залучення громадян до процесів обговорення та прийняття рішень).

В основі електронної участі лежить соціальна діяльність, соціальна активність, опосередкована цифровими технологіями, і «передбачає взаємодію між трьома суб'єктами та ключовими зацікавленими сторонами: громадянами, органами державного управління та політиками» [17, с. 104].

Зазначимо тут, що електронна участь не включає ініціативи громадян, обговорення політичних питань, які не передбачають участі уряду (ініціатор, модератор, одержувач) та їхнє поширення актуалізувало проблему зв'язку з формальними інституційними процесами.

Висока значущість, яка надається електронній участі у великій мірі пов'язана з функцією зміцнення легітимності інститутів влади та забезпечення довіри громадян до інститутів держави, яку ця участь забезпечує, підвищення якості адміністративних послуг до потреб громадян та підвищення якості політики та управління загалом.

Технологічний вимір електронної участі включає розгляд електронної участі в контексті переходу до цифрового суспільства і поліпшення цифрового управління. Переважна більшість наукових праць, в яких порушуються проблеми електронної участі, присвячені дослідженню електронного уряду. Цифрова участь може бути наочно представлена у вигляді деякого континууму (від побудови політичного дискурсу та участі громадян у політичних програмах до розробки політики та надання адміністративних послуг) Зрозуміло, межі між точками цього континууму та відповідними ним категоріями досить умовні. Водночас механізми електронної участі можуть змінюватись в залежності від того, в якій точці континууму ми знаходимося.

Також очевидно, що органи публічної влади приділяють різну увагу процесам побудови політичного дискурсу, створення політики, надання адміністративних послуг залежно від політичних режимів та переважних цінностей у публічному управлінні. Цей момент має важливе значення для усвідомлення потенціалу та обмежень ініціатив електронної участі.

Цифрові технології спрощують реалізацію існуючих механізмів участі та надають альтернативні, дешевші способи участі громадян. Отже, у тому правовому та інституційному контексті вони створюють додаткові можливості для взаємодії між органами публічної влади та громадянами, як показано на рис. 2.1.

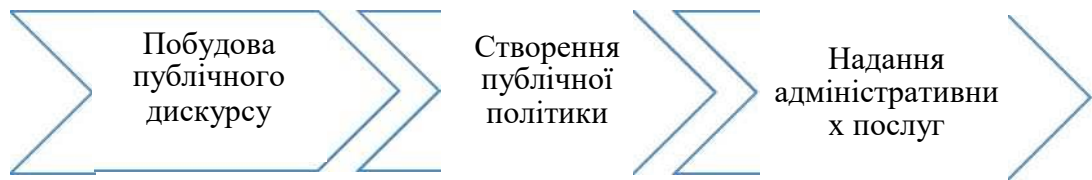

Рис. 2.1. Спектр електронної участі в залежності від їх рівня

Однак, багато механізмів електронної участі є цифровими версіями вже раніше існуючих механізмів або процесів. З іншого боку, цифрові технології відкрили справді нові способи участі як з точки зору каналів участі, так і з точки зору результатів процесів участі. У той же час кордон між «старими» та «новими» інструментами участі не завжди чітко артикульований [32].

У Європі на початку XXI століття електронна участь розглядалася як спосіб підвищення довіри до державних інститутів, спосіб підвищення їхньої легітимності, подолання зростаючого відчуження громадян від формальних політичних процесів [24].

В інших країнах причини впровадження електронної участі варіювалися залежно від країни, що розглядається. Сюди можна віднести ініціативи щодо ефективного управління, електронного уряду, а також відкритого уряду та відкритих даних [27, с. 298].

Спочатку органи публічної влади та експерти покладали великі надії щодо електронної участі, вважаючи, що використання цифрових технологій, само по собі, призведе до більш широкої участі громадян у політиці та управлінні, зміцнення легітимності уряду та підвищення довіри громадян до державних інституцій, сприяючи, таким чином, «перехід від тонкої демократії до глибокої демократії» [28, с. 206].

Подібні очікування, характерні для позитивізму, які, власне кажучи, часто супроводжували розвиток електронного уряду, загалом були підтверджені результатами порівняльних дослідників у країнах. Однак нещодавні дослідження показали, що подібні очікування мають місце і в даний час, у тому числі в країнах, що швидко модернізуються, де за останнє десятиліття кількість ініціатив електронної участі стрімко зростає [30, с. 15].

Інтерес самих громадян до електронної участі, ймовірно, сильно варіюється в залежності від багатьох факторів: країни, інституційних умов, характеру участі та ін. (Додаток К).

Порівняльний аналіз електронної участі громадян ускладнюється відсутністю таких даних у більшості країн, відсутністю єдиних методологічних підходів до оцінки ефективності електронної участі. У умовах про реальні тенденції у розвитку електронного голосування доводиться судити виходячи з неофіційних і досить фрагментарних даних, як показано в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Переваги та недоліки цифрових технологій у публічному управлінні

№	Переваги	В %	Недоліки (ризики)	В%
1.	підвищити довіру до процедур виборчих компаній	65,4	складність забезпечення інформаційної безпеки цифрових платформ	47,3
2.	зручність публічної дії для громадян	61,3	дискомфорт використання виборцями засобів електронного цифрового підпису	56,7
3.	розширення цільової аудиторії, електорату	68,2	низький рівень цифрових компетенцій серед громадян	55,4
4.	підвищення суспільного інтересу до виборів	82,2	складність процесів організації та впровадження цифрових технологій	51,1
5.	підтримка високої явки на виборах	71,0	низький рівень довіри до органів влади та цифровізації виборчих процедур	68,6

Джерело: [19; 21].

Результати дозволяють судити про інтерес до проведення електоральних процесів в електронному форматі (82,2 %), який більшою мірою характерний для молодіжної аудиторії (68,2 %), що, ймовірно, можна пояснити високим рівнем цифрової грамотності, освоєнням цифрового середовища та технологій з раннього дитинства (65,4 %).

Що стосується країн Європи, то в Європейському Союзі у період з 2020 по 2024 рр. рівні участі громадян у (національних або місцевих) електронних консультаціях та голосуванні залишалися по суті однаковими, незважаючи на швидке зростання доступності онлайн-послуг [34]. Дослідники пояснюють становище, що склалося, формальним, показним прагненням країн до цифрових технологій, які лежать в основі цифрової стратегії Європи [24]. Навіть у тих

країнах, які досягли значних успіхів у використанні цифрових технологій у публічній політиці та управлінні в цілому, відзначають проблеми та невдачі у проєктах електронної участі.

Необхідно визнати, що об'єктивна оцінка електронної участі навіть у окремих, конкретно взятій країні, є складне завдання, потребує як аналізу політичного дискурсу, а й аналізу реальної практики електронної участі, інституційних умов, що забезпечують цю участь, оцінки глибини участі. Існуючі дослідження [8; 34; 36] фіксують наявність невідповідності між політичним дискурсом та декларованою цінністю участі та залучення громадян у політику та управління та реальним прагненням до розширення цієї участі. Ця невідповідність варіюється в залежності від конкретної країни.

Справді, у переважній більшості країн участь громадян у публічному управлінні посідає важливе місце у декларованих цілях органів публічної влади.

У країнах, що модернізуються, з електронною участю громадян у політиці та управлінні пов'язуються надії на підвищення ефективності публічного управління та підвищення якості демократії та її інститутів.

Щодо країн Європейського Союзу, аналіз політичного дискурсу показує досить чітко виражений поворот від технооптимізму (пов'язаного з покращенням якості демократії через цифрову участь громадян у політиці та управлінні) до більш обережного оптимізму.

Незважаючи на те, що Європейський Союз був одним із ранніх ініціаторів електронної участі, «фінансування електронної участі останніми роками було мінімальним» [24].

Таким чином, високі очікування, пов'язані з електронною участю, повністю не виправдалися навіть у тих країнах, які претендували на роль лідерів у галузі цифровізації політики та управління. Причому оптимістичні очікування дослідників та органів публічної влади, пов'язані з використанням цифрових технологій, більшою мірою виявилися обґрунтованими в частині спільного виробництва державних послуг, ніж електронної політичної участі.

Далі слід зазначити, що переважна більшість проблем, які виявляються в галузі електронної участі, характерні для політичної участі в цілому. Дослідження показують [30], що ці проблеми (переважно) не долаються використанням цифрових технологій.

До них відносяться: формальний характер участі, проблема символічної участі, домінування ініціатив еліти, ігнорування та низький рівень участі маргінальних груп суспільства, розчарування внаслідок неефективності та відсутності зворотного зв'язку, об'єктивно високі витрати на підтримку процесів участі, невідповідні результатам цієї участі.

Інша група проблем, з якими стикається електронна участь, стосується безпосередньо використання цифрових технологій. Йдеться про проблеми цифрового розриву. Спочатку (при впровадженні електронного уряду) ця проблема була описана в контексті доступу до технологій, потім, по мірі забезпечення такого доступу, вона стала усвідомлюватись як проблема виключення цілих соціальних груп із участі у цифровій політиці та управлінні.

Незважаючи на визнання того, що цифрові технології мають потенціал для розширення можливостей участі та вирівнювання можливостей участі, дослідники підкреслюють, що вони також можуть поглибити існуючі розбіжності і, таким чином, стати випробуванням для демократій.

При цьому залишається безперечним, що цифрові технології відкривають великій кількості людей принципово нові можливості висловлювати свою думку та брати участь у процесах ухвалення політичних рішень.

З самого початку ініціативи електронної участі розглядалися (а потім і реалізовувалися) швидше як технологічний, ніж соціально-політичний проєкт. Зрозуміло, технологічна сторона тут має важливе значення. У той же час гіпертрофована увага до технологічних аспектів, то явний пріоритет, який віддавався вирішенню технологічних питань на шкоду соціально-політичним, культурним, ціннісним факторам, нині пов'язується з невдалими спробами ініціатив та проєктів електронної участі.

Певною мірою проблеми, що спостерігаються у сфері електронної участі, можуть бути пов'язані із суттєвими відмінностями між електронною участю та іншими сферами електронного уряду. Участю принципово складніше керувати, ніж стандартними адміністративними операціями, оскільки від учасників очікується індивідуальний зворотний зв'язок, а також сигнали про те, що їхній внесок береться до уваги. Оскільки участь є добровільною, а не обов'язковою, як у випадку з цифровими державними послугами, довіра до уряду та державних інституцій відіграє більш важливу роль у залученні громадян. У свою чергу, довіра до державних інституцій може швидко знизитися, якщо громадяни відчують відсутність впливу їхньої участі на ухвалення політичних рішень. Це наголошує на необхідності ретельного аналізу ширшого політичного та адміністративного контексту, в якому відбувається електронна участь, а також потреб, мотивації всіх зацікавлених сторін.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Оцінка впливу цифрових технологій на демократію стала однією з найбільш актуальних проблем як для наукових дослідників, так і для політиків.

Однак дослідження цифрової демократії часто здійснюються за межами науки державне управління: в галузі комунікації та засобів масової інформації, технології та інформатики, таким чином, необґрунтовано наголошується на переважному значенні цифрових технологій над самою ідеєю демократії.

Дійсно незважаючи на те, що проблема взаємозв'язку демократії та цифрових технологій перебуває на стику наук державного управління і, у цьому сенсі, потребує міждисциплінарного підходу, більшість досліджень досі виходить із досліджень у галузі комунікації та ЗМІ.

Можливо, саме з цієї причини академічна увага [26], насамперед зосереджується на ролі засобів комунікації як рушійної сили соціальних та публічних змін.

Більше того, незважаючи на те, що взаємозв'язок між цифровізацією та демократією все частіше стає об'єктом наукових досліджень [11; 26; 30], обґрунтування складної природи цього взаємозв'язку рідко є самостійною метою наукових досліджень. Саме вплив цифровізації на демократію обмежується традиційними елементами демократії, у своїй системі ігноруються глибші зміни норм, інститутів, цінностей, які з об'єктивних причин найважче піддаються дослідженню і виміру.

Ситуація ще більше ускладнюється тим, що існують конкуруючі механізми демократії. Наприклад, три альтернативні теорії «радикальної демократії» – дорадча, агоністична та автономістська – використовувалися для опису різних цифрових практик [35]. Таким чином, вирішення питання про те, чи цифрові технології впливають на публічну систему, з необхідністю вимагало звернення до конкретних механізмів демократії. В останні роки емпіричні

підходи до цифровізації набули дедалі більшого визнання в науці державне управління.

Багато дослідників [1; 4] намагалися вивчити взаємозв'язок між цифровими технологіями та демократією емпірично, з позиції методології позитивізму, фокусуючись на окремих країнах чи групах країн.

Незважаючи на те, що в цих дослідженнях використовувалися дані з різних країн або однієї країни, використана методологічна база, в ролі якої, як правило, виступала методологія позитивізму, виявилася недостатньою для інтерпретації та пояснення суперечливих результатів.

З розвитком цифрових технологій пов'язувалися очікування на демократизацію комунікації, «зменшення бар'єрів між органами публічної влади та громадянами через встановлення нових способів громадянської участі» [17, с. 106]. На місцевому рівні платформи онлайн-консультацій поступово стали частиною структур управління у містах по всьому світу [13].

Ще одне важливе у зазначеному контексті питання стосується процесів модернізації та власне демократизації та ролі цифрових технологій у забезпеченні цих процесів. Незважаючи на те, що процеси модернізації та демократизації можуть частково збігатися, багато вчених підкреслюють, що ці два процеси керуються різною логікою. У той час, як модернізація передбачає оновлення, в тому числі за допомогою цифрових технологій, набору процедур управління, демократизація вказує на трансформацію відносин між органами публічної влади та громадянами. Очевидно, що цифрова демократія може сприяти обом процесам, оскільки модернізація та демократизація не є взаємовиключними процесами. Однак, у рамках модернізації, цифрова демократія (цифрові технології) використовується, в першу чергу, з метою досягнення ефективності, зниження витрат на управління та раціоналізації політики та управління [3, с. 100], тобто зводяться до інструментальних функцій. Щодо процесу демократизації, то тут цифрові технології спрямовані на підвищення суб'єктності громадян у прийнятті публічних та політичних рішень.

Якщо перші дослідження впливу цифрових технологій на демократію зосереджували увагу на можливостях, які можуть принести цифрові технології для розвитку та зміцнення демократії, вже на початку 2000-х років відбувається критичний поворот у концептуалізації цифрової демократії, наголошується, зокрема, що «цифрові медіа, окрім їхнього демократизуючого ефекту, можуть використовуватися для здійснення контролю» [4, с. 25]. Ризики цифровізації (різного виду та розглянуті на різних рівнях) все частіше стають об'єктом наукових досліджень.

Одне з найбільш спірних питань сучасного академічного дискурсу цифрової демократії полягає в тому, чи глобальне поширення цифрових технологій пов'язане з кризою демократії [26].

Проте, цифрові технології – не надають детермінованого ефекту на демократію. Цифровізація не є зовнішньою силою стосовно демократії. Визначено, що соціально-політичні та технологічні процеси формуються у постійній взаємодії. При цьому вплив і значення цифрових технологій не можна пояснити особливими властивостями самих цифрових технологій. Самі по собі, вони є в цьому сенсі абсолютно нейтральними, набуваючи демократичних або, навпаки, антидемократизуючих властивостей лише в соціально-політичній системі, в яку вони вбудовані.

– Ігнорується необхідність концептуалізації механізмів цифрових процесів, варіативність їх розвитку. Іншими словами, цифрові технології видаються чорним ящиком у той час, як технології мають бути досліджені у контексті розвитку соціально-політичних процесів.

– Аргументація в категоріях причини-наслідків неявно передбачає, що цифрові технології та демократію необхідно розглядати як незалежні самостійні галузі, тоді як цифрова демократія, яка впливає з визначення, є, швидше, органічною єдністю, симбіозом цифрових технологій і демократії.

Цифровізація та демократія перебувають у нерозривному діалектичному взаємозв'язку. У цьому вплив цифровізації на демократію залежить від цього, як використовуються цифрові інструменти. Вони можуть сприяти участі

громадян та реальній взаємодії між громадянами та органами публічної влади, тим самим зміцнюючи демократію. З іншого боку, вони можуть підірвати легітимність демократії, загрожуючи вільній та автономній публічній сфері.

У сучасних умовах демократія потребує технічного посередництва, таким чином, розвиток сучасної демократії та цифрових технологій об'єктивно тісно переплітаються. Отже, цифрова демократія не є новим типом демократії, в сучасному науковому дискурсі вона концептуалізується як дослідницька програма.

Цифрові технології є певним потенціалом, який набувають своїх обрисів, своєї конкретної форми не в останню чергу завдяки трансформації демократії. У цьому сенсі послуги на «цифрові технології, цифрові послуги використовуються та формуються шляхом експериментування з новими способами політичного вираження» [18, с. 136].

І демократія, і цифрові технології є надзвичайно складними і досить абстрактними темами та напрямками, які не мають суворих визначень, частково, тому що ці визначення самі по собі є предметом постійних теоретичних дискусій [8, с. 49]. І демократія, і цифрові технології існують у різних випадках і перебувають у процесі постійної еволюції. Демократія розвивається і є мінливою, цифрові технології – сфера, що стрімко розвивається. Таким чином, дослідження цифрової демократії повинні з необхідністю припускати динамічний вимір, дослідницька програма цифрової демократії має бути спрямована на вивчення динамічної взаємодії демократії та цифрових технологій.

Вчені [8] аналізують механізми, за допомогою яких цифрові технології сприяли появі нового виду комунікації між людьми, який характеризується своєю квазіанонімністю, безтілесним характером, здатністю полегшувати доступ до великих обсягів інформації, підкреслюються можливості забезпечення діалогу «багато до багатьох» на відміну від ієрархічних форм комунікації, притаманних телебаченню і радіо [8, с. 57].

Цифровізація призводить до значного збільшення складності, численні

виробники та джерела надають величезні обсяги інформації, яку можна поширювати швидко, з широким охопленням і водночас низькими витратами, наприклад, через платформи або пошукові системи. Ця складність також відбивається на динаміці суспільного дискурсу. Крім зростання складності інформаційної культури та динаміки дискурсу, значно розширюються можливості комунікації.

Аналіз сучасних способів використання цифрових технологій показує, що початкові очікування щодо швидкої та всебічної зміни практики політичної комунікацій та публічної сфери були надмірними. Новим є, перш за все, те, що інформація, спілкування та участь стали набагато простішими, швидшими та економічнішими [20]. Об'єднання людей у мережу в сенсі спільноти відбувається не лише там, де вони справді збираються разом, а й можливо скрізь, де вони «входять до системи» [10, с.39]. Технічні можливості Інтернету використовуються органами публічної влади для більш ефективного виконання своїх функцій та забезпечення роботи покращеною інформаційною базою загалом. Як уже наголошувалося раніше, протягом деякого часу найважливішим ключовим напрямом у використанні інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення ефективності політичної системи був електронний уряд у сенсі електронного управління. Цей підхід не має прямого відношення до надій на трансформацію публічної сфери та відродження демократії за допомогою інтерактивності та участі, але насамперед спрямований на управління внутрішніми та зовнішніми адміністративними процесами через Інтернет з більшою швидкістю та інтерактивністю. Основна увага приділяється не процесам формування політичної думки, а скоріше адміністративним процесам та їх внутрішнім та зовнішнім аспектам.

На наш погляд вплив цифровізації на зміну громадської сфери може бути представлений у вигляді деякого континууму без чіткої початкової і кінцевої точки. Оцінка впливу цифровізації зміну публічної політики та управління є складним завданням. Ефекти впливу можуть змінюватися з часом і для прояву запланованих ефектів може знадобитися час. Таким чином, необхідно

враховувати, що вимірювання впливу завжди є зрізом певного моменту часу, і ефекти впливу цифровізації необхідно оцінювати постійно, щоб отримати більш реалістичне уявлення про короткострокові та довгострокові ефекти.

Цифрова демократія передбачає можливість посилення комунікації між громадянами, а також між громадянами та політичною системою, проте не передбачає негайного вирішення основних проблем демократій.

Цифрова демократія в цьому сенсі націлена не на пряму демократію, а скоріше на більше спілкування та скорочення дистанції між політиками та громадянами. Це може призвести до появи нових способів і форм участі громадян, у яких онлайн і офлайн-комунікація використовується для забезпечення або просування орієнтованих на факти дорадчих дискусій про процеси формування політичної думки та прийняття рішень.

Як інтерактивне середовище, Інтернет відкриває фундаментальні комунікаційні можливості і, отже, також має відношення до демократичної теорії. Це стосується насамперед можливостей інформації, обговорення та участі. Важливо відзначити, що потенціал не стає реальним сам собою, а його реалізація потребує відповідних інституційних умов та цілеспрямованого політичного проєктування.

Однією з особливостей сучасного розвитку наукового дискурсу цифрової демократії є підвищена увага до реального політичного використання цифрових технологій. Сучасні механізми характеризуються іншим поглядом на роль цифрових технологій у зміні суспільної сфери. Простежують сліди реальних змін у політичній комунікації та наголошують на можливості активізації комунікації між громадянами, а також між громадянами та публічною системою, не чекаючи негайного вирішення основних проблем демократії.

Забезпечення функціонування демократичної публічної сфери сьогодні потребує активного демократичного проєктування цифрової інформаційно-комунікаційної екології. Мета полягає в тому, щоб дати можливість впоратися з їхньою складністю, сприяти плюралізму, а також протидіяти фейковим новинам, поляризації та жорстокості.

ВИСНОВКИ

1. Будь-які спроби дати адекватне визначення цифрової демократії неминуче породжують проблеми та протиріччя різного роду та рівня. Ці проблеми та протиріччя мають стати предметом дослідження різних дисциплін, насамперед науки державне управління.

Аналіз показує, що дослідження цифрової демократії часто здійснюються за межами науки державне управління: в галузі комунікації та засобів масової інформації, технології та інформатики, таким чином, необґрунтовано наголошується на переважному значенні цифрових технологій над самою ідеєю демократії. У той самий час на рівні розвитку наукового знання дедалі більшого значення набувають не окремі теорії, а пов'язане знання (різних наукових дисциплін та сфер) та рефлексія над цією пов'язаністю.

У міру розвитку та поглиблення процесів цифровізації та реалізації різних ініціатив «цифрової демократії», захоплення їх інструментальними можливостями, дослідження фундаментальних основ цифрової демократії та її зв'язку з центральними теоретичними принципами демократії необґрунтовано відходить на другий план.

2. Завдання механізмів цифрової демократії великою мірою затрудняється також тим, що сама демократія виступає відкритою системою, що у процесі постійного розвитку та зміни. Її динаміка, з одного боку, зумовлена суперечливими принципами, інтерпретаціями та прагненнями, властивими найдемократичнішій ідеї, демократичному ідеалу, з іншого боку, на цю динаміку впливають нові можливості та практики, що забезпечуються використанням цифрових технологій.

Доведено, що комплекс складних проблем та протиріч цифрової демократії виявився для неї вродженим, природним чином, набутих нею від демократії, багато проблем та протиріч у розвитку якої так і залишилися не вирішеними.

3. У сучасному академічному дискурсі цифрової демократії часто безпідставно ігнорується необхідність механізмів цифрових процесів, варіативність їх розвитку. Іншими словами, цифрові технології видаються чорним ящиком у той час, як вони мають бути досліджені у контексті розвитку соціально-політичних процесів.

Визначено, що аргументація впливу цифровізації на демократію в категоріях причини-наслідків неявно припускає, що цифрові технології та демократію необхідно розглядати як незалежні самостійні системи, у той час як цифрова демократія, є радше органічною єдністю, симбіозом цифрових технологій і демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросович К. Соціальний розвиток особистості у суспільстві інформаційних технологій. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2023. № 1(60). С. 111–122.
2. Антонов Я. В., Біктагіров Р.Т., Овчинников В. А. Електронне голосування та електронна демократія: теоретичні основи розвитку та взаємодії. 2014. URL: <http://urist-edu.ru/akts/25086/index.html>. (дата звернення: 11.03.2025)
3. Бородін Є.І., Безена І.М. Марк Генсон про шляхи демократизації та децентралізації публічних інституцій держави. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 10. С. 100–102.
4. Воронкова В., Кивлюк О., Андрюкайтене Р. Еволюція від активного відповідального громадянства до цифрового в контексті критичного мислення: досвід країн ЄС. *Humanities studies. Zaporizhzhia : Zaporizhzhia National University*. 2023. Vol. 91. № 14. Р. 23–27.
5. Грицяк Н. В., Соловійов С.Г. Електронна демократія : навч.посіб. /за заг. ред. д.держ.упр., проф. Н.В.Грицяк. Київ : НАДУ, 2015. 66 с.
6. Дацій Н. В., Богдан С. С. Роль громадських організацій у розвитку інноваційних технологій публічного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. № 5. 2025. С. 234–240.
7. Дембіцький С. Особливості громадської думки в Україні під час війни (академічний досвід). *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 5. С. 86–89.
8. Дикань О. В., Крихтіна Ю. О., Сторожилова У. Л. Цифровий розвиток та електронна демократія : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2023. 90 с.
9. Доморослий В. І. Основи демократії: навчальний посібник. Умань : ВВЦ «Візаві», 2021. 158 с.
10. Забейворота Т. Сучасна концепція е-врядування як основа модернізації системи державного управління. *Актуальні проблеми державного управління*. №. 1(51). 2017. С. 35–42.

11. Квітка С., Новіченко Н., Гусаревич Н., Піскоха Н., Бардах О., Демошенко Г. Перспективні напрямки цифрової трансформації публічного управління. *Аспекти публічного управління*. 8(4). 2020. С. 129–146.

12. Конституція України від 28 черв. 1996 р. : станом на 21 лютого 2019 р. № 30 – Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>. (дата звернення: 05.03.2025)

13. Коротич О. Цифровізація (диджиталізація) в органах місцевого самоврядування. *Правове регулювання цифрової економіки: нові виклики та можливості* : тези доп. Всеукр. круглого столу (Київ, 8 черв. 2023 р.) / відп. ред. Н. А. Мазаракі. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. 97 с.

14. Кучинський О.В. Розвиток цифрової демократії в аспекті публічного управління. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє* : матер. XXV Всеукраїн. наук. конф. з між нар. участю Секція: публічне управління та адміністрування, 25 квітня 2025 року, м. Харків, Національний університет цивільного захисту України. С. 35–37.

15. Кучинський О.В. Механізми електронної політики та їх місце у демократизації публічного управління. *Розбудова доброчесності та комплаєнсу в Україні: виклики і перспективи євроінтеграції* : зб. тез доповідей на Всеукраїн.конф. з між нар участю. *Напрямок дискусій: «Інформаційна складова в діяльності органів державного управління: баланс між прозорістю і безпекою»*, 27.03.2025 р. м. Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського. С. 102–105.

16. Лісова К. Тенденції розвитку цифровізації в Україні. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/53801>(дата звернення: 10.04.2025).

17. Лощикін О.М., Дацій Н.В., Сірий О.В. Сучасні цифрові технології комунікації інститутів державної влади та громадськості *Ірпінський часопис*. № 2. 2025. С. 102–109.

18. Лукач К. Вплив цифрових технологій на розвиток політичної комунікації. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2018. № 1 (33). С. 135–138.

19. Мельниченко А. А. Проблеми і перспективи електоральної соціології в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. 2021. № 1. С. 73–80.

20. Правове регулювання цифрової економіки: правові інструменти, можливості та виклики : Матеріали круглого столу (21 листопада 2023 року) / відп. ред. Н.А. Мазаракі. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2023. 160 с.

21. Прасюк О.В. Компаративний аналіз електоральної та вибірковоопитувальної громадської думки. *Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна*. 2024. Вип. 25. С. 75–78.

22. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/250287124> (дата звернення: 20.04.2025)

23. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та план заходів з її реалізації: Розпорядження КМУ №167-р від 03 березня 2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/proshvale->(дата звернення 09.04.2025)

24. Програма «Цифрова Європа» (DIGITAL) 2021-2027 pp. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/get-funding-digital>. URL: <https://miskradaks.gov.ua/oholoshennia/> (дата звернення: 10.05.2025)

25. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027) Закон України від 2022р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-20#Text> . (дата звернення: 20.03.2025)

26. Публічне управління та адміністрування : навч. посіб. [О.В. Скидан, В. П. Якобчук, Н. В. Дацій та ін.] / за заг. ред. О. В. Скидана. Житомир : ПНУ, 2024. 705 с.

27. Рибченко А. Впровадження технологій е-дипломатії: досвід ЄС. 2017. № 68. С. 296–304.

28. Розумний М. Побудова демократії в Україні: основні протиріччя. *Studia Politologica Ucraino-Polona* : Ін-т держави і права ім.

В. М. Корецького НАН України, Пол. акад. наук і мистецтв, Польське наук. т-во у Житомирі. 2017. Вип. 7. Житомир, Київ, Краків. С. 201–212.

29. Семенченко А. І., Серенок А. О. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб.: у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. 2017. Частина 2: Електронне урядування: основи та стратегії реалізації. Київ: ФОП Москаленко О.М., 2017. 72 с.

30. Соснін О. Управління сучасною державою: роль цифрових технологій. *Юридична Україна*. 2020. № 3 (207). С. 13–16.

31. Спасібов Д. Електронне урядування в системі сучасних концепцій публічного управління. *Теорія та практика державного управління*. № 2 (61). 2018. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-2/index.html> (дата звернення: 12.04.2025)

32. Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Тернопіль, 5 квітня, 2024 р. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. 260 с.

33. Токарева В. І., Кумачова А. С., Хороших В. В. Інформаційно-комунікативні технології в рг-комунікаціях публічного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=2200> (дата звернення: 20.03.2025).

34. Трухманов В. Світовий досвід електронної демократії. URL: <http://www.cisp.org.ua/cisp/news.nOpenDocumen> (дата звернення: 10.03.2025).

35. Цифрова трансформація для України – DT4UA URL: <https://ega.ee/uk/project/dt4ua> . (дата звернення: 31.03.2025)

36. E-democracy. 2020. URL: [http://www.eldis.org/go/topics/resource-guides / governance / key-issues / e-government / e-democracy](http://www.eldis.org/go/topics/resource-guides/governance/key-issues/e-government/e-democracy). (дата звернення: 05.03.2025).